

TÕUARETUS TULEVIKUS

O. Saveli

Tulevikukontseptsiooni kujundamine on keerukas ja tulemise tõenäosus on väga madal. Autori vanust arvestades on see mõnevõrra lihtsam, sest prognoosi realiseerivad või korrigeerivad nooremad kolleegid.

Eesti loomakasvatajad ja tõuaretajad on ajaloolises tagasivaates harjunud liidrirolliga regioonis. Suurem lehmade produktiivsus, intensiivsem tootmine põllumaa 100 ha kohta, väiksem töökulu toodanguühiku kohta ja suur nõudlus igat liiki tõuloomade järele eeldas suuri jõupingutusi, kuid andis tunnustust ja, mis kõige tähtsam, majanduslikku tulu, mida oli võimalik jälle investeerida tootmisse ja tõuaretusse. Piiravaks teguriks oli ainult valuutapuudus.

Eesti taasiseseisvumise järel on 10 aasta jooksul paljudgi muutunud:

- * Eesti põllumees on poliitiliselt võitnud, aga majanduslikult oluliselt kaotanud;
- * muutunud on omandisuhted: taastamisel on talud, aga lõpule on viimata nii maa- kui ka põllumajandusreform;
- * paljud farmerid on laenude võtmisel kindlustundeta ja tagatisteta;
- * ülibiberaalse majanduspoliitika rakendamine koos vabaturuga paiskas riigitoetuse Eesti põllumehe ebavõrdsesse konkurentsi teiste riikide põllumeestega;
- * põllumajandust kui majandusharu käsitletakse samaväärselt panganduse, hotellipidamise või transiitveoga;
- * eesmärk on vähendada põllumajandustootmise mahtu, sest Eesti riigi prioriteediks pole olnud tootmine, vaid vahendus, teenindamine jms.;
- * töötlevast tööstusest on vaid 30% võimsustest tootjate ühistute käes;
- * põhjendamatult madalad piima ja veiseliha kokkuostuhinnad on vallandanud pankrotilaine, mille tulemusena on vähenenud lehmade arv 10 aasta jooksul 2 korda ja umbes 30% põllumaast on kasutusest väljas;
- * põllumajanduse osa SKPs on langenud 3 korda;
- * piima kogutoodang on vähenenud 2 korda;
- * liha kogutoodang on vähenenud 4,5 korda, kusjuures elanikkonna isevarustus on vaid 60%;
- * töötasu põllumajanduses on 2 korda väiksem kui Eestis keskmiselt, 4 korda väiksem kui panganduses;
- * farmerite laenukoormus on suur, sest tootmise kaasajastamine vajab investeringuid.

Eesti on sattunud uude regiooni, kus loomakasvataja pole sugugi liidri kohal, välisurg tõuloomadele on tähtsusetu ja sissetulekud väikesed.

Tõuaretus on investering tulevikku, milleks on vaja piisavalt rahalisi vahendeid. Tänu tõuaretuse riigitoetusele on suudetud säilitada ühistegevuslik tõuaretuse organisatsioon, sisse osta väärtuslikku tõumaterjali ja jätkata jõudluskontrolli Eestis.

1. Organisatsioon

Aastatel 1989...1993 loodud tõuaretussüsteem on säilinud väikeste muutustega tänaseni. Muutustena võib märkida, et eesti holsteini, eesti maatõu ja eesti peekoni tõu aretajad ühinesid Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistusse, kusjuures maatõu kasvatajad jätkavad iseseisvalt ka seltsitegevust. Riigi toetusel tõmmatakse seakasvatajad sealt Eesti Tõusigade Aretusühistusse, mis moodustus Eesti Suurt Valget Tõugu Sigade Aretusühistu ümbernimetamisega.

Juba aastaid on diskuteeritud kahe suurima – Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu ja Aretusühistu “Eesti Punane Kari” – ühinemise üle. Tundub, et siin on analoogne olukord Eesti haldusreformiga. Kõik on nõus, aga ühinetud pole.

Mis saab edasi? Arvestades praegust majanduslikku olukorda, võib väita, et riigitoetuse ärajäämisel jäävad püsima ainult veiste tõuaretusühingud, ülejäänud suudavad viljelda vaid klubilist seltsitegevust. Mõningane lootus on seakasvatajatel, kui kardinaalselt muudetakse aretusühistu majandamist ja luuakse kunstliku seemenduse süsteem üle riigi.

Millest elatuvad tõuaretusühingud välismaal? Liikmemaksudest, sperma müügist, tõuloomade müügist ja muudest teenustest. Arvestatavalt tegeleb sperma müügiga Eestis vaid veiste tõuaretusühing, kahjuks on eksport tähtsusetu. Seakasvatases hoopis subsideeritakse riigitoetusest oma kultide sperma müüki. Tõuloomade müük ootab alles oma aega, kui Euroopa Liidu ja idaturu barjäärid peaksid lõdvenema.

Võib arvata, et Eestis on tulevikus kõikidele loomaliikidele ühine tõuaretusühing, mis on majandusorganisatsioon. Selle ümber on seltsid või klubid, mis tegelevad huvigrupidena ja kujundavad tõuaretuse strateegiat. Tahaks loota, et Riigi Tõuaretusinspeksioonil jätkub mehisust teha vahet tõuaretuse ja separatistliku tegevuse

vahel. Igasuguseid klubisid võib luua, mis ei eelda tõu olemasolu. Tõuselts on järgmine aste, kus tõuks piisav populatsioon on olemas, mis võimaldab rakendada aretusprogrammi.

Majandusorganisatsiooni tähtsaks osaks peaks olema ekspordi-impordi firma. Tõuaretus muutub äriks alles siis, kui väljutakse oma omanike teenindusest ja müüakse tõumaterjali kodu- või välismaal.

Puudub veel päris täpne ettekujutus tänase jõudluskontrolli keskuse (PRIKi) arengust. Kui asutus muutub oma profiililt EL makseagentuuriks, võib nii tähtsa tõuaretuse funktsiooni täitmine kui jõudluskontroll hügustuda või tükeldata ühine kett juppideks, mis eeldab vahekeskuste loomist tõuaretusühingute juurde. Sel juhul on õigem tuua jõudluskontrolli üksus üle tõuaretusühingute juurde. Jääb lootus, et PRIK jääb püsima.

2. Loomade arv

Kui lähtuda praegustest tendentsidest, siis väheneb veiste arv veelgi. Sigade arv on märgatavalt väiksem vajadusest ja lindude arv optimaalne, kuid linnuliikide mitmekesisus vajab taastamist.

Kas ja kuidas sigade arv kasvaks vajaliku 400 kuni 500 tuhandeni, on probleemiks. Vaatamata sellele, et sealih tootmist EL maades otse ei subsideerita, on kaudsed toetused (teravilja- ja eksporditoetuse kaudu) tuntavad. Eestis läheb sealih tootmine, aga töötlemine eriti, järjest enam välisfirmade omandusse. Kui Eestis kasvatatud sead leiavad ostja välismaal, kasvab sigade arv Eestis kiiresti.

Kui jätkub piimatöötlemisvõimsuste säilitamine iga hinna eest, kahaneb piimalehmade arv 10 aasta jooksul 100 tuhandeni. Kui rakenduksid normaalsed majandussuhted, tõuseks piimatoodang lehma kohta küllalt kiiresti 6000 kg-ni. Geneetiline potentsiaal ei ole siin takistuseks. Vaja on saada piima eest normaalset hinda, et uuendada lautu, tehnoloogiat ja osta täiendsoötasid. EL läbirääkimiste lähtekoht 900 000-tonnine kvoot on juba halb unenägu. Samaviisi on ka veiseliha tootmise suurendamisega, olenemata sellest, kas sisse tuuakse mägi- või kõrbeveiseid.

Lammaste arv on väike, lambaliha tarbimine mõnisada grammi elaniku kohta. Meedia suhtub lammastesse hästi: kasvatage aga rohkem, nõudlus on suur. Praegu veel odavat põllumaad jätkub, ei jätku aga ettevõtjaid, kes looks suurfarme vähemalt 100 suguutega. Perefarmid mõne utega ei taga enam isegi riigitoetusega lammaste arvu suurenemist. Kitsede arv kindlasti suureneb, sest piimatööstuste poliitika likvideerib mõne lehma pidamise, kelle asemele tulevad kitsed. Eeskju näitavad siin meile Läti ja Leedu, kus kitsede arv ületab lammaste arvu.

Optimistlik peaks olema karusloomade arvu suhtes. Kui langusel on tunda põhja jalgade all, siis järgneb tavaliselt tõus. Selleks annavad lootust ettevõtmised sugukarjade tõuliseks uuendamiseks mitmes farmis. Jõudluskontroll oma põhjalustes pole enam võõras ka karusloomakasvatases. Kõik see annab lootust, et Eestist pärit karusnahad suurendavad oma konkurentsivõimet oksjonitel. Tulukuse suurendamine tõmbab kaasa uusi üritajaid või aitab olemasolevaid sugukarjasid suurendada. Seni on kahjuks vastupidine tendents.

Hobuste arv jääb edaspidigi sõltuma eestimaalaste heaolu paranemisest. Kui Taanis, Saksamaal või Hollandis on näha peaaegu iga talu juures hobust, siis Eestis näeb neid harva. Ponikasvatus (v.a. eesti hobuse aretus) pole jalgu alla saanud. Ainult hästi rikas inimene võib välja käia mitmesajasse tuhandesse ulatuva summa, et eriti väärtuslik hobune osta. Tõuaretuses neid summasid ei ole, isegi oma aretusest saadud silmapais-tev tõumaterjal läheb Eestist välja. Arvestatavaid tõuaretajaid, kelle farmis sünnib vähemalt 5 varssa aastas, on hobusekasvatavate hulgas vaid 25. Teised on üksiküritajad, hobusepidajad, treenerid või ideoloogid. Hea koostöö rikkuritega võib anda tulemust. Kuid ettevaatlikuks teeb Tori hobusekasvanduse saatus, kus rikkad omanikud lasevad ajaloolise ettevõtte pankrotti minna.

3. Tõugude struktuur

Pessimist väidab, et Eestimaal polegi enam eesti tõuge. Optimist peab kõiki omaks. Eks formaalselt on õigus optimistil. Sisuliselt on XIX sajandist pärit tõud teinud läbi väga suuri muutusi. Nii on toimunud kogu maailmas. Ainult väga suurearvuliste tõugude, nagu inglise täisvereline ratsahobune, simmentali ja holsteini veisetõug jt., aretus on jätkunud küllalt konservatiivselt. Nii väikese loomade arvuga väikeses riigis nagu on Eesti, ei suuda aretustöö kaudu parandada suurt arvu loomatõuge. Järjest tuleb üksikud kanda ohustatud tõugude nimekirja ja rakendada aretusprogrammi asemel säilitusprogrammi. Teine võimalus on tunnistada Eestis aretatav tõug parandajana kasutatava tõu alatõuks või tõurühmaks. Kahtlematult on Eesti populatsioonidel säilinud oma kindlad iseärasused, kasvõi hea kohanemisvõime. Ohustatud tõugude hulka on kantud veistest eesti maatõug, hobustest eesti hobune, eesti raskeveohobune, lindudest eesti vutt ja valge sinikaelpart.

Uute tõugude loomisel on ainukesed optimistid hobusekasvatajad, kus grupp ideolooge on valmis 4 hobusetõu kõrvale veel viienda looma, kuigi 2 on juba ohustatud. Kui ei kasutata praegust tori tõugu, kelle veri ei pidavat sobima võistlushobustele, on ettevõtmine määratud nurjumisele. Kui aga kasutatakse tori tõugu märke, tekib küsimus, miks on vaja uut nime – eesti sporthobune. Tori tõugu tuntakse maailmas, uuenimeline tõug tuleb esmalt luua, tulemusi näidata ja tuntuks saavutada.

Veisetõugudest jääb valdavaks eesti holstein. Eesti punane tõug kahaneb nagu Taaniski. Probleemiks jääb ühevärvilise punase säilitamine, sest järjest enam pääsevad mõjule kahevärvilised aretuskomponendid. Või ongi

10 aasta pärast valdav punasekirju värvus? Tõsist konkurentsi pakub eesti punasele tõule eesti maatõug, kelle säilimine on entusiastide kätes.

Valgetest seatõugudest jäävad jorkširid ja maasiga, eelistust poleks vaja kummalegi anda. Tähtis on, et mõlema tõu kultide sperma oleks saadaval üle Eesti. Värviliste tõugude (hämpšir, pjeträän, djurok) aretust pole niipea vaja, vaid korralik emisekari sugukultide tootmiseks peab olema Eestis.

Lambakasvatavad teevad kindlasti ka oma valiku. Valgepealised suunduvad ilmselt teksli poole ja tumedapealised kas saksa mustapealise või mõne teise tõu kasutamisele.

Linnutõud Eestis käivad kaasa Euroopa suurfirmade edusammudega, sest paljudusmaterjal imporditakse välismaalt.

4. Tõuloomade registreerimine ja hindamine

Hädasti oleks vaja tõuloomade loendust, mis viimati toimus 1989. a. Tõugude vahekorid pole päris täpne isegi kõigis jõudluskontrolli karjades, kus põlvnemisandmed on lünklikud, rääkimata ülejäänud karjades.

Ainult märgistatud ja registreeritud põlvnemisega loom on identifitseeritav ning vastates tõuaretusseadusega kehtestatud nõuetele saab olla tõuloom. Otsetoetuste maksimine ainult jõudluskontrollis või registris olevate loomade eest on vallandanud suurema huvi registreerimise vastu, kuid nende loomade tõulisus või selle õigsus on kontrollimata. Kõikide loomade registreerimist nõuab tauditõrjeseadus.

Uuesti on kerkinud päevakorda isata loomad, keda PRIK-i andmeil on 12% jõudluskontrolli all olevaist veistest, mõnes maakonnas isegi üle 30%. Samavõrd võib kahtluse alla seada märgitud (leitud) isade õigsuse. Põhjuseks on paljude uute farmerite madal teadlikkus põlvnemise tähtsusest ja mõnede seemendajate lohakas töö.

Tulevikus on vaja seadustada vähemalt pisteline põlvnemisdokumentide kontroll igas farmis. Kõikide suguloomade kontroll ei ole mõeldav, kuid isasloomale sertifikaadi andmine peaks toimuma ainult pärast põlvnemise geneetilist ekspertiisi. Kui pistelisel kontrollil ületab kõrvalekalle lubatu, tuleks ära võtta tõukarja staatus ja keelustada tõuloomade müük. Kahjuks on ainsaks majanduslikuks motiiviks riigilt otsetoetuse saamine, mis ei seadusta põlvnemise täpsust. Tõumüük sise- ja välismaale on väike, seega pole ta distsiplineerivaks argumentiks.

Vajalik on suurendada geneetika labori võimsust teenustööde tarvis. Kui tugevdada geneetika laboris DNA-markerite määramist, on võimalik suure tõenäosusega kontrollida kõikide loomaliikide põlvnemisdokumente, millega suureneks loomaomanike vastutustunne.

Pullide ja lehmade aretusväärtuse hindamisel on viimase 10 aasta jooksul tehtud edusamme, kui Jõudluskontrolli Keskuses Saksa riigi toetusel ja koostöös saksa kolleegidega rakendati BLUP-loomamudeli meetodika. Eellaste ja külgsgulaste andmete kaasamine tõuloomade hindamisse täpsustab aretusväärtust oluliselt. Arvutustehniliselt pole probleeme, sest tänase PRIK-i spetsialistidel on tihe kontakt ICAR-i ja INTERBULL-i organisatsiooniga. Probleeme pakub enam algandmete saamine ja fikseerimine.

Veistel, eriti eesti punasel tõul, saab lähiajal probleemiks esmaspoeginute kontingendi vähesus, mistõttu hinnatakse liiga väike arv pulle ja silmapaistva isaslooma avastamise tõenäosus on väike. Jääb ainuke võimalus koostööd teha teiste Balti riikidega, kuid see tähendab ka ühist aretusprogrammi. On varuks veel lehmikud, kuid see eeldab nende korralikku söötmist, et vältida surnultsündide sageduse kasvu.

Sugusigade hindamine on saanud alguse Saksa majandamisprogrammiga dp-Planer. Kahtlematult on tehtud tõsine samm edasi, sest on kogutud arvestatav maht andmestikku. Alustatud on aretusväärtuse arvutamise BLUP-loomamudeli abil. Nagu veisekasvataseski jääb seakasvatases probleemiks algandmete täpsus ja lisaks veel kasutatavate tunnuste otstarbekus.

5. Tõuraamatu pidamine

Tänane põhiteema käsitlemine on oluliselt muutunud. Tõuaretuse veteranid mäletavad veel, kui palju vaeva nõudis ühe looma tõuraamatusse kandmine. Tänapäeval, kus tõulooma eelduseks on registrisolek ja põlvnemisandmete olemasolu, on tehniliselt märgatavalt lihtsam. Samas nõuab uus süsteem loomaomanikult otsustavalt suuremat vastutus- ja kohusetunnet. Algandmete fikseerimise (seemenduste ja sünni registreerimine, kiire ja täpne märgistamine, info laekumine keskusesse jne.) täpsus ja jõudluskontrolli usutavus on määravad. Tõuraamatu pidamises on jõutud üksiklooma tasandilt aretuskarja tasandile. Tõuraamatusse kandmise õiguse annab juba sellesse karja kuulumine, vähem tähtsad on selle looma produktiivomadused. Viimased tulevad arvesse alles otsustamisel, millisesse tõuraamatu ossa loom kantakse.

Tõuraamatu andmestik jääb elektroonilisele kandjale, kuhu peab olema vaba juurdepääs igäihel, kes vajab andmestikku või tunneb huvi andmete vastu. Siin on veel piisavalt palju teha nii infrastruktuuri arendamisel maal kui ka loomaomanike teadlikkuse avardamisel.